

Codex Cumanicus'ta Organ ve Vücut Salgıları Adları

Esra POYRAZ

Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, Türkiye, poyrazesra@hotmail.com

ÖZET

Bu makalede, temel sözcükler arasında sayılan organ adlarının etimolojisi Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan Codex Cumanicus temel alınarak ele alınacaktır. Dillerin akrabalığı tespit edilirken başvurulan yöntemlerden biri, temel sözcüklerin varlığının ve bu sözcüklerinin değişiminin ortaya konulmasıdır. Çünkü temel sözcükler, kültür sözcükleri gibi değildir ve ödünçlenemez. Dilbilimcilerin genel görüşüne göre organ adları, temel sözcükler arasında sayılmaktadır. Bu sözcükler, bir dilin lehçe ve ağızlarında zamanla ses değişmelerine uğrayabilir ya da olduğu gibi de kullanılabilir. Bu çalışmada da temel sözcükler arasında sayılan organ adları, Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan Codex Cumanicus temel alınarak ele alınacaktır. Codex, XIII – XIV. yüzyıllarda kaleme alınmış, Almanca ve İtalya bölümleri bulunan iki defterden oluşmaktadır. Kim ya da kimler tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Çalışmada, organ adlarının etimolojisi üzerinde durulacak ve Codex Cumanicus'ta kullanıldığı biçimlerle verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Organ adları, temel sözcük, Codex Cumanicus, Kıpçak Türkçesi

Organ and Body Outbreaks Names in Codex Cumanicus

ABSTRACT

In this article, the etymology of the organ names listed among the basic words will be discussed on the basis of Codex Cumanicus, one of the important works of Historical Kipchak Turkish. One of the methods used to determine the relationship of languages is to reveal the existence of basic words and the change of these words. Because basic words are not like culture words and cannot be borrowed. According to the general view of linguists, organ names are among the basic words. These words may change in sound over time in the dialect and dialects of a language, or they can be used as is. In this study, the organ names, which are considered among the basic words, will be discussed on the basis of Codex Cumanicus, one of the important works of Historical Kipchak Turkish. Codex, consists of two notebooks with German and Italian chapters written in XIII – XIV centuries. It is not known exactly who or by whom. In the study, the etymology of Organ names will be emphasized and given the forms used in the Codex Cumanicus.

Keywords: Organ names, basic word, Codex Cumanicus, Kipchak Turkish

1. GİRİŞ

Sözcük, anlamlı en küçük birim olarak tanımlanmaktadır. Seslerden oluşan bu anlamlı birimler, tek başlarına zihinde somut ya da soyut bir kavramı çağrıştırırlar. “Bir dilin söz varlığını oluşturan kelimelerin büyük bir bölümü gerçekten da *ağaç, at, ev, dağ, taş, kuş, anlayış, bilinç, duygu, düşünce, güzellik, korku, sevinç* gibi somut ya da soyut nesne ve kavramların adıdır.” (Korkmaz, 2014: 100)

Dillerin söz varlığını oluşturan sözcükler; diyalektler arasında dil değişimi, kültür farklılığı, zaman, coğrafya gibi ayrıştırıcı unsurlarla farklılık göstermektedir. Bu durumda “temel sözcük” ve “yan sözcük” olmak üzere iki tür kelime grubu vardır (Doğan, 2005: 142).

Temel sözcükler Aksan (2009: 17) tarafından “Her dilde kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşayan bu öğeler, insan yaşamında birinci derecede önemli olan, insana ve çevresine ilişkin önemli kavramları yansıtan sözcükler” olarak tanımlanmakta ve “baş, göz, kulak, el, ayak” gibi organ adları; ana besin kaynakları, tarım hayvanları, sayı adları ile birlikte temel sözcükler arasında sayılmaktadır.

Temel sözcükler arasında yer alan organ adları; çok yönlü anlatım olanakları da sunmaktadır. Organ adları, yapım eki alarak yeni anlamlı sözcükler türetmenin (başlık, kolluk, gözcü vb.) yanı sıra yakıştırma yoluyla sözcüğün yan anlam (masanın gözü, kapının kolu vb.) kazanmasını da sağlamaktadır.

Bu çalışmada da dilin temel sözcükleri arasında sayılan organ adları, tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan *Codex Cumanicus* temel alınarak ele alınacaktır.

Codex Cumanicus, XIII. yy'ın sonlarıyla XIV. yy'ın başlarında kaleme alınmış bir eserdir. Anlamı “Kuman Kitabı” olan *Codex*; birisi İtalyan, diğeri Alman olmak üzere iki defterden oluşmaktadır. İki kısımdan oluşan İtalyan bölümü, 55 yapraktır. Birinci kısımda, Latin, Fars ve Kıpçak dillerine ait kelimelerin harf sırasına göre üç sütun hâlinde verildiği 3201 Kıpçakça kelime bulunmaktadır. Diğer bölümde de sözcükler, kelime gruplarına göre sıralanmaktadır. 27 yapraktan oluşan Alman bölümü, Latince-Kıpçakça ve Almanca-Kıpçakça sözcüklerle, Hıristiyanlığa ait dini metinler, bilmeceler ve atasözlerinden oluşmaktadır.

Codex, Altın Orda sahasında yaşayan Kıpçakların konuştuğu dille yazılmıştır. Eserin kim ya da kimler tarafından yazıldığı tam olarak bilinmemektedir. İtalyan bölümünün Cenevizli ya da Venedikli tüccarlar ile Fransiskan misyonerlerinden bir İtalyan rahip tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Alman bölümünün ise dil özellikleri nedeniyle birden fazla kimse tarafından yazıldığı sanılmaktadır.

Codex Cumanicus'un bilinen tek nüshası, Venedik Saint Marcus Kütüphanesinde. Bu çalışmada, Argunşah ve Güner'in 2015 yılında yayımladığı *Codex Cumanicus* adlı eser temel alınmıştır.

2. ORGAN ADLARI

agız: < **agir** “ağız” (CC, 2015: 416, 621)

CC'de “ağız” kelimesinin “avuz” (CC, 2015: 644) biçiminde kullanımı da vardır. Tekin (2013: 258), “ağız” sözcüğünün Halaççada *āğız*, Çuvaşçada *śivar* olarak kullanıldığını, daha eski biçiminin de “*yağır” olduğunu belirtir ve kelimenin etimolojisini “<*agir” olarak gösterir. Clauson (1972: XLVIII) ise kelimenin sonunda organ isimlerine gelen “-z” ekinin bulunduğunu belirtir. Eren (1999: 4-5), kelimenin etimolojisini yapmayarak farklı görüşleri sıralamakla yetinmiştir. Gülensoy (2011: 55) da kelimenin etimolojisini “< *āğız” olarak yapmıştır.

alın: < *hāln “alın” (CC, 2015: 419)

T. Tekin (1995: 172) kelimenin incelemesini “hāln” olarak yapmaktadır. Gülensoy (2011: 66), kelimenin etimolojisini “<*hāln” olarak gösterir. Clauson (1972: 147), kelimenin “alın” olarak alınabileceğini ya da “ön” anlamına gelen “al” kelimesinden türemiş olacağını düşünülebileceğini belirtir. Tietze (2002: 153), Clauson’ın açıklamasına gönderme yaparken Eraslan (2012: 549) kelimenin etimolojisini “<*al+ın” olarak gösterir.

am: < am “dişilik organı” (CC, 2015: 420)

Clauson (1972: 155), Tietze (2002: 160) ve Gülensoy (2011: 68); kelimenin ET’de de “am” olarak geçtiğini belirtmektedir.

arka: < arka “arka, sırt” (CC, 2015: 423)

DLT (1986: 34)’de “arka, sırt; sıkıntılı anlarda yardım eden kişi, yardımcı” olarak geçen “arka” kelimesi için Clauson (1972: 215) ve Tietze (2002: 196) etimolojik inceleme yapmamaktadır. Gülensoy (2011: 78) ise kelimenin etimolojisini “< *ar+k(?)+a ‘yön eki’ ” olarak göstermektedir.

aya: < *hāya “avuç içi, el ayası” (CC, 2015: 428, 644)

Clauson (1972: 267) kelimenin anlamını verip etimolojisi ile ilgili bilgi vermemektedir. Tietze (2002: 232), kelimenin Eski Türkçedeki kullanımı “aya” biçimini vermektedir. Tekin (1995: 173) ve Gülensoy (2011: 91) ise kelimenin “*hāya” biçimine gönderme yapmaktadır.

ayak: < * adag “ayak” (CC, 2015: 428, 644)

Eren (1999: 26) farklı görüşleri sıraladıktan sonra kelimenin kökünün “at- (*ad-)” olduğunu belirtir. Gülensoy (2011: 91-92); Hamilton’ın kelimenin kökünü “yere yatmak, sermek” anlamına gelen “*ad-/yad-” kelimesi olarak vermesi ile, Sevortyan’ın “*ad-” olarak almasına karşı çıkmaktadır ve kelimenin asıl biçiminin DLT’de geçen “adak” olduğunu belirtmektedir:
< ayak < adak < *adək ~ azək (DLT) < *adək

barmak: < ET ernek “1. el parmağı, 2. ayak parmağı” (CC, 2015: 434, 653)

Eski Türkçede “parmak” kelimesi yerine “ernek” biçimi kullanılmaktadır (DLT, 1986: 192). Tarama Sözlüğü’nde örnekleri XIV. yy.dan itibaren “parmak” kelimesi ile ilgili olarak Doğan (2005: 152), organ adlarında kullanılan “+Ak” ekinden yola çıkar ve kelimenin “varmak, gitmek” anlamına gelen “bar-” kelimesinden gelebileceğini belirtir. Gülensoy (2011: 687) ise kelimenin “var, mevcut” anlamına gelen “bar” kelimesinden türetildiğini belirtmektedir. Eren

(1999: 325) ise Pelliot'un "barmak ~ bermek" kelimesini Moğolca "eregei (< heregei <*peregei)" biçimiyle birleştirmesini vermiştir.

baş: < *balç "kafa, baş" (CC, 2015: 654)

Tekin (2013: 581), kelimenin aslının "*balç" biçimi olduğunu belirtir. Gülensoy (2011: 118) da Tekin'in açıklamasını vermektedir. Eren (1999: 42) de Ramstedt'e göre kelimenin "*balç"tan geldiğini dile getirdiğini belirtmiştir. Clauson (1972: 375) ve Tietze (2002: 288), kelimenin Eski Türkçedeki "baş" biçimini vermekle yetinmiştir.

bél: < ET bél "insan bedeninde göğüsle karın, sırtla kalçalar arasında daralmış bölüm, bel" (CC, 2015: 436)

Clauson (1972: 330) ve Gülensoy (2011: 127), kelimenin Eski Türkçedeki kullanımını olan "bél" biçimini vermektedir.

bogaz: < bog-az+Ø "boğaz" (CC, 2015: 445)

Erdal (1991: 326), Eren (1999: 56) ve Gülensoy (2011: 156); kelimenin "boğ-" sözcüğüne "-(I)z" ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmektedir. Clauson (1972: 322) da kelimenin sonunda "-z" ekinin bulunduğunu dile getirmektedir.

bogum : < bog-um+Ø "eklem, boğum" (CC, 2015: 445)

CC'de (CC, 2015: 452) "buyun" biçimi de görülmektedir. Erdal (1991: 305) ve Gülensoy (2011: 157), kelimenin kökünün "boğmak" anlamına gelen "boğ-" olduğunu söylemektedir.

boy: < boğ vücut, beden (CC, 2015: 448, 672)

DLT (1986: 98)'de kelimenin anlamı "boy, kamet" olarak geçmektedir. Tietze (2002: 374) ve Gülensoy (2011: 163), kelimenin "boğ"dan geldiğini dile getirmektedir.

boyın: < *böyun "boyun" (CC, 2015: 448, 672)

Gülensoy (2011: 164), kelimenin "*böyun" biçiminden geldiğini belirtmektedir. Clauson (1972: 386), kelimenin etimolojisi ile ilgili açıklama yapmazken Doerfer (1965: 194) "-n" ile türetilen kelimeler arasında "boyun" sözcüğünü de saymaktadır. Eren (1999: 59) ve Eraslan (2012: 561) ise kelimenin etimolojisini "*boy+un" biçiminde yapmaktadır.

burun: < bur-un+Ø "burun" (CC, 2015: 675, 451)

DLT (2015: 602)'de “bur-” kelimesinin anlamı “misk vb. güzel koku yaymak” olarak verilmektedir. Eren (1999: 64) ve Gülensoy (2011: 187) da kelimenin “bur-” köküne “-un” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade etmektedir.

but: < **but** “uyuluk, bacak, but” (CC, 2015: 451, 675)

Kelime DLT (1986: 119)'de de “but” biçimiyle yer almaktadır. Tietze (2002: 388) ve Gülensoy (2011: 188), kelimenin Eski Türkçedeki “but” biçimini vermektedir.

cigar: < **Far. cigar** “ciğer” (CC, 2015: 453)

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te kelimenin Farsça olduğu belirtilmekte ve anlamı “akciğerlerle karaciğerlerin ortak adı” olarak söylenmektedir (ET: 28.11.2020, www.tdk.gov.tr).

cigar band: < **Far. cigarband** “akciğer; kalp ve ciğerler” (CC, 2015: 453)

çıganak: < **çık-anak+Ø** “dirsek” (CC, 2015: 682)

Argunşah vd. (2015: 79), “çıkmaq” anlamına gelen “çık-” kelimesine “-AnAk” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmektedir.

çıgmak: “aşık kemiği” (CC, 2015: 457)

Bu kelimeye sadece CC'de rastlanmaktadır.

çıray: < **Moğ. çıray** “çehre, yüz, beniz, surat” (CC, 2015: 458)

Toparlı (2007: 51) ve Gülensoy (2011: 238), kelimenin Moğolcadan alınma olduğunu ifade etmektedir.

dider: < **Far. dīdār** “yüz, çehre” (CC, 2015: 691)

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te kelimenin Farsça olduğu ve “yüz, çehre” anlamında olduğu belirtilmektedir (ET: 28.11.2020, www.tdk.gov.tr).

emçek: < **em-çek+Ø** “meme” (CC, 2015: 466)

DLT (2015: 637)'de “em-” kelimesinin anlamı “emmek” olarak verilmektedir. Clauson (1972: 158) ve Gülensoy (2011: 330), “emçek” kelimesinin “em-” köküne “-çek” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade etmektedir.

enşe: < **ET enşe** “ense” (CC, 2015: 700)

Eren (1999: 136-137), kelimenin “enş” sözcüğüne “-se” ekinin getirilmesiyle oluştuğu ile ilgili farklı görüşleri sıralamış ancak kendi düşüncesini belirtmemiştir. Tietze (2002: 727) ve Gülensoy (2011: 335) ise kelimenin Eski Türkçe “enşe”den geldiğini ifade etmiştir.

érin: < **érin** “1. burun deliği, 2. diş eti” (CC, 2015: 468)

Bu anlamda sadece CC'de yer alan kelime DLT (1986: 189)'de “dudak” anlamında geçmektedir. Doerfer (1965: 194), kelimeyi sonunda “-n” eki bulunan sözcükler arasında saymaktadır.

étiz: < **et+öz+Ø** “vücut, beden” (CC, 2015: 706)

Kelime “et” ve “öz” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

içeh : < **iç+eh+Ø** “iç organlar” (CC, 2015: 484)

CC'de “içeh” biçiminde kullanılan kelimenin DLT (1986: 223)'deki biçimi “içegü”dür ve “kaburga, kemiklerin iç tarafında bulunan şeylerin adı” anlamında verilmektedir. Clauson (1972: 25) ve Erdal (1991: 96), “içegü” kelimesinin “iç” köküne “+egü” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir. Argunşah vd. (2015: 74) ise “+AK / +AḤ” eklerini verirken “içeh” kelimesinin etimolojisini de “iç “iç” + ek” olarak yapmaktadır.

kaburka: < **Moğ. kabirga** “kaburga” (CC, 2015: 488)

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te “eğe kemiklerinin oluşturduğu kafes” anlamında verilen “kaburga” kelimesinin Moğolca olduğu belirtilmektedir. Gülensoy (2011: 449) da kelimenin Moğolca “kabirga”dan alındığını ifade etmektedir.

karın: < **ET karın** “karın” (CC, 2015: 493, 727)

Eren (1999: 214), kelimenin kökünün bilinmediğini belirterek farklı görüşleri sıralamaktadır. Clauson (1972: 661) da kelimenin etimolojisi ile ilgili bilgi vermez. Doerfer (1965: 194) ise sonunda “-n” eki bulunan kelimeler arasında “burun, tapan, erin, alın” kelimelerinin yanı sıra “karın” sözcüğünü de saymaktadır. Gülensoy (2011: 469) ise kelimenin “omuz, kolun üst kısmı” anlamına gelen “kar” köküne “+(1)n” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir.

kaş: < ***kāš** “kaş” (CC, 2015: 494)

Tekin (2013: 582) ve Gülensoy (2011: 473), kelimenin “*kāš”tan geldiğini ifade eder.

kindik: < **kiñ+dik+Ø** “göbek” (CC, 2015: 506)

Clauson (1972: 729), Eren (1999: 156) ve Gülensoy (2011: 526), kelimenin “kin” köküne “+dik” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir. Gülensoy, “kin” kelimesinin anlamını “sonra” olarak vermektedir. Gabain (2007: 281) de “kin” kelimesinin anlamını “sonra” olarak ifade etmektedir. DLT (2015: 720) ise “kiñ” kelimenin anlamı “geniş” olarak geçmektedir.

kirpik: < kirpi+k+Ø “kirpik” (CC, 2015: 506)

Clauson (1972: 737-738), kelimenin “kirpi” sözcüğünden geldiğini ifade etmektedir. Gülensoy (2011: 527)’da “kirpi” ile “kirpik(~ kiprik)” kelimeleri arasındaki benzerliğin dikkat çekici ve ikisinde de “kıl /diken” anlamının bulunmasından dolayı köklerinin aynı olduğunu belirterek kelimenin etimolojisini “< kirp-i(ü)+k ‘küçültme eki’ ” olarak yapmaktadır.

koltuk: < kol+tuk+Ø “koltuk altı” (CC, 2015: 750)

Clauson (1972: 619), Erdal (1991: 44) ve Gülensoy (2011: 535), kelimenin “kol” köküne “+tlk” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtmektedir.

koymıç: < koymıç “leğen kemiği, kuyruk sokumu kemiği” (CC, 2015: 510)

CC’de kelimenin “kuymıç” biçimi de yer almaktadır (CC, 2015: 767). Bu kelimeye daha önceki dönemlerde rastlanmamıştır. DLT (1986: 373)’de “kuyruk kemiği” anlamında “kuduçak” ve “kudruçak” kelimeleri yer almaktadır. Clauson (1972: 606), “kudurçak” kelimesinin “*kuður-” kelimesinden geldiğini belirtmektedir.

kol: < ET kol “1. el, 2. Kol” (CC, 2015: 750)

Kelime DLT (2011: 534)’de “kol” biçimiyle geçmektedir. Gülensoy (2011: 534), kelimenin “*köl”dan geldiğini belirtmektedir.

konç: < *konç “baldır, bacak” (CC, 2015: 508)

CC’de kelimenin “konaç” biçimi de geçmektedir (CC, 2015: 750). TDK Güncel Türkçe Sözlük’te kelime “ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra doğru olan bölüm” anlamında verilmektedir (www.tdk.gov.tr, ET: 28.11.2020). Eren (1999: 251), kelimenin etimolojisini yapmazken Benzing’in Çuvaşça “kunça” kelimesinin Türkmençe “kön (deri)” biçimiyle birleştirmesinin, Egorov’un da “kön (>gön)” kökünden almasının yanlış olduğunu ifade etmektedir. Gülensoy (2011: 538) ise kelimedede “-nç” ekinin varlığından söz etmektedir: < *ko-nç.

kögis: < *kökür “göğüs” (CC, 2015: 754)

CC’de kelimenin “köküs” (CC, 2015: 756) ve “kövüs” (CC, 2015: 762) biçimlerinin olduğu da tespit edilmiştir. Gabain (2007: 46), “+z” ekinin ikilik bildirdiğini belirtmiş ve örnek olarak “kögüz” kelimesini vermiştir. T. Tekin (2013: 24), kelimenin “*kökür”den geldiğini

ifade eder. Gülensoy (2011: 376) ise kelimenin sonunda “-z” ekinin varlığını belirtmektedir: “< kökü-z < *kökü-r²”

köt: ET köt “kaba et, kıç” (CC, 2015: 515)

DLT (1986: 367)’de de geçen kelimenin “köt”ten geldiğini Clauson (1972: 700), Tietze (2009: 179) ve Gülensoy (2011: 387)’da söylemektedir.

köz: < kö-z+Ø “göz” (CC, 2015: 762)

CC (2015: 84)’de “*kö-” kelimesi “parlamak” anlamında verilir. Clauson (1972: XLVIII), bazı orga isimlerini sonunda “-z” ekinin bulunduğunu belirtir ve “köz” kelimesini de örnek olarak verir. Erdal (1991: 326), “-(X)z” yapım ekinden bahsederken “köz” kelimesinin “kö-” kelimesinden gelebileceğini ifade eder. Gülensoy (2011: 389), kelimenin etimolojisini “<*kö-z” biçiminde yapmaktadır.

kulak: < *kul-ak+Ø “kulak” (CC, 2015: 517)

“*kul-” kelimesine etimoloji sözlüklerinde “işitmek” anlamı verilmiştir. Eren (1999: 264), Gülensoy (2011: 565) ve Eraslan (2012: 585); “*kul-” kelimesine “-(ğ)ak” ekinin getirilmesiyle kelimenin oluştuğunu belirtir. Erdal (1991: 75) ise kelimenin “kul, köle” anlamına gelen “kul” kelimesine “+(ğ)ak” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söylemektedir.

kursak: < kurugsa-k+Ø “kursak” (CC, 2015: 518)

“kurugsa-” kelimesi Eski Türkçede “kurumaya yüz tutmak” anlamında verilmektedir (DLT, 2015: 750). Clauson (1972: 657), kelimenin “kurugsa-” sözcüğünden geldiğini belirtir. Gülensoy (2011: 573), kelimenin etimolojisini “< OT қоғ ‘göze veya yemeğe düşen çer çöp, pislik (DLT)’ + ur-sak ‘pisliğin toplandığı yer’ ” biçiminde yapmaktadır. Argunşah vd. “+sAK” yapım eki hakkında bilgi verirken “kursak” kelimesinin etimolojisini “< kurug “kuru” + sak” biçiminde gösterir.

maḡlay: < Moğ. maḡlay “alın” (CC, 2015: 525)

méḡ: < ET méḡi “beyin” (CC, 2015: 526)

Günümüzde “beyin” biçiminde kullandığımız kelime, Eski Türkçede “méḡi” şeklindedir. Eren (1999: 49) ve Gülensoy (2011: 136), kelimenin “<méḡi / *béḡi”den geldiğini belirtir.

méyiz: < ET meḡiz “yüz, çehre, beniz” (CC, 2015: 526)

Kelimenin Eski Türkçedeki biçimi “mengiz”dir (DLT, 1986: 411). Gülensoy (2011: 132) kelimenin “*bän” biçiminden geldiğini belirtir.

ovuç: < **adut** “avuç” (CC, 2015: 536)

Kelime Eski Türkçede “avuç” anlamında “adut” (DLT, 1986: 8) ve “avut” (DLT, 1986: 50) biçimlerinde geçmektedir. Tietze (2002: 231) ve Gülensoy (2011: 89), kelimenin “adut” biçiminden geldiğini belirtirler ancak başka açıklama yapmazlar. Clauson (1972: 44), kelime içi /d/’nin /v/ olmasının /y/’den dolayı olduğunu belirtirken /t/’nin /-u-/ nedeniyle /ç/ olabileceğini ifade eder. Eren (1999: 25), “adut” ile “avuç”un anlam yönünden benzer, DLT’de geçen “avut” biçiminin “d>v” değişimine sağlam bir delil olduğunu söylerken t>ç değişimini düşündürücü gördüğünü dile getirir.

öpke: < **ET öpke** “akciğer” (CC, 2015: 795)

DLT (1986: 400)’de de “akciğer, ciğer” anlamında geçen “öpke” kelimesinin etimolojisi ile ilgili Clauson (1972: 9) herhangi bir açıklama yapmaz. Gülensoy (2011: 665-666) ise yansıma bir sözcük olan “*öp” kelimesine “+ke” ekinin eklenmesiyle kelimenin oluşturulduğunu belirtir.

sagak: < ***saka-k+Ø** “çene” (CC, 2015: 544)

Vásáry (2007: 382), “*saka-” kelimesinin “asmak” anlamına geldiğini belirtir. Clauson (1972: 807-807), kelimenin “*saka-” kelimesinden türetildiğini ifade eder. Eren (1999: 350) ve Gülensoy (2011: 716-717), farklı görüşleri belirtirler ancak Gülensoy kelimenin “*saka-” kelimesine “-k” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söylemektedir. Vásáry (2007: 382), “sagak” ve “sakal” kelimelerinin aynı kökten türediğini dile getirir.

sarov: < **ET sarıg** “mide” (CC, 2015: 806) (sarıg: sarı öd, DLT)

Bu anlamıyla kelimeye sadece CC’de rastlanmaktadır. DLT (1986: 491) ise “sarıg suw” ifadesi bulunmaktadır ve “karında toplanan sarı su” anlamındadır.

savrak: < **sagır+ak+Ø** “kafatası” (CC, 2015: 321, 807)

“sagır” kelimesinin anlamı “koni şeklinde ve havana benzeyen, içine şarap vb. konulan kap” anlamında verilmektedir (DLT, 2015: 799). “savrak” kelimesi de “içki tası, kadeh” anlamlarında kullanılmıştır (DLT, 2015: 799; Toparlı, 2007: 229). Clauson (1972: 815), “sagırak” kelimesinin “sagır” kelimesine küçültme eki getirilmesiyle oluştuğunu belirtmektedir.

sırt: < **ET sırt** “arka, sırt” (CC, 2015: 814)

“sırt” kelimesi, Eski Türkçede “kıl, kalın kıl” anlamında kullanılmıştır (DLT, 1986: 518). Eren (1999: 366), kelimenin etimolojisini yapmayıp farklı görüşleri sıralamıştır. Gülensoy (2011: 772) ise kelimenin etimolojisini “< *sīr-t” biçiminde yapmıştır.

sik: < **sī-k+Ø** “erkeklik organı” (CC, 2015: 553)

“si-” kelimesinin anlamı “bevl etmek, işemek” olarak verilmektedir (Toparlı vd, 2007: 236). Gülensoy (2011: 780), kelimenin etimolojisini “< si- “işemek” + -k” biçiminde yapar.

sövek: < ***süñ-ek+Ø** “kemik” (CC, 2015: 556)

Eski Türkçede “süñük” ve “süñek” kelimeleri “kemik” anlamında kullanılmaktadır (DLT, 1986: 549). Clauson (1972: 838), kelimenin “*süñ-” sözcüğünden geldiğini belirtir. Gülensoy (2011: 820), kelimenin sonunda “-(I)k” ekinin bulunduğunu ifade eder: < *süñ-ük.

suçuh: < **suçuk** “iç organlar, bağırsaklar” (CC, 2015: 557)

Bu anlamda sadece CC’de var. Orta Türkçede “sucuk” anlamında kullanılmıştır (Toparlı vd, 2007: 242). Eski Türkçede “sucuk” anlamında “soktu” (DLT, 1986: 528) ve “sogut” (DLT, 1986: 527) kelimeleri kullanılmıştır. Eren (1999: 376), kelimenin etimolojisini yapmazken Gülensoy (2011: 812) kelimenin “tatlılaştırmak” anlamına gelen “süçi-” kelimesine “-k” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir.

taban: < **tāpan** “ayağın alt kısmı, taban” (CC, 2015: 562, 825)

Tekin (1995: 174) kelimenin “tāpan”dan geldiğini belirtir. Gülensoy (2011: 850) da kelimenin etimolojisini yaparken Tekin’in açıklamasına gönderme yapmaktadır.

tamak: < **tam-ak+Ø** “boğaz, damak” (CC, 2015: 564, 826)

Eski Türkçede “tam-” kelimesi, “damlamak” anlamında verilmektedir (DLT, 1986: 566). Clauson (1972: 505), M. Erdal (1991: 392), Eren (1999: 104) ve Gülensoy (2011: 264); kelimenin “tam-” köküne “-(ğ)ak” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtirler.

tamar: < **tam-ar+Ø** “damar” (CC, 2015: 564, 827) [tam-: damlamak (DLT, 1986: 566)]

Clauson (1972: 508) ve Eren (1999: 105), “tam-” kelimesine “-ak” ekinin getirilmesiyle kelimenin oluştuğunu belirtir. Erdal ise kelimenin sonunda “-mXr” ekinin bulunduğunu ifade eder. Gülensoy (2011: 264) ise kelimenin “< tāmar”dan geldiğini belirterek Erdal’ın etimolojisini de vermektedir.

taşak: < taş+ak+Ø “taşak” (CC, 2015: 567)

“taş” kelimesi Eski Türkçede “dış” anlamında verilmektedir (DLT, 1986: 582). Eren (1999: 396), Erdal (1991: 75) ve Gülensoy (2011: 866); “taş” kelimesine “+ak” ekinin getirilmesiyle kelimenin oluştuğunu belirtir. Clauson (1972: 562) ise kelimenin “küçük taş” anlamına gelen “taş” kelimesinden türetildiğini ifade eder.

tırnak: < tırna-k+Ø “tırnak” (CC, 2015: 574)

“tırna-” kelimesi “tırmalamak” anlamındadır (Toparlı vd, 2007: 274). Eren (1999: 407) ve Gülensoy (2011: 985), kelimenin “tırna-” kökünden geldiğini ifade eder. Clauson (1972: 551) ise “tırnak” kelimesinin “tarmak” ile bağlantılı olduğunu söylemektedir. “tarmak” kelimesi, Eski Türkçede “yırtıcı hayvanların pençesi” olarak geçmektedir (DLT, 1986: 579).

téri: < ET *tēri “deri” (CC, 2015: 571, 838)

Eski Türkçeden beri kullanılan “teri” kelimesinin “*tēri”den geldiği belirtilir (T. Tekin, 1995: 181; Gülensoy, 2011: 278).

tīl: < ti-l+Ø “dil” (CC, 2015: 575, 842)

“ti-” kelimesi, “söylemek, demek” anlamındadır (Toparlı vd, 2007: 274). Eren (1999: 112) ve Gülensoy (2011: 283), kelimenin sonunda “-l” yapım ekinin bulunduğunu ifade etmektedir.

tīş: < tīş “diş” (CC, 2015: 576, 845)

T. Tekin (1995: 183), kelimenin “tīş”ten geldiğini dile getirir. Gülensoy (2011: 289)’da Tekin’in açıklaması ile Räsänen’in “görüşünü belirtir. Eren (1999: 115) ise “diş” kelimesinin Çuvaşça “şál” biçimi ile birleştirilmesinin yanlış, Moğolca “sidün” ile birleştirilmesinin ise ses bakımından olanaksız olduğunu ifade eder.

tīz: < tīz “diz” (CC, 2015: 845)

Eski Türkçede “tīz” olarak geçen kelime ile ilgili olarak T. Tekin (2013: 577) ve Gülensoy (2011: 290), “tīz”den geldiğini belirtir.

totak: < *tōtak “dudak” (CC, 2015: 848)

Eski Türkçede “dudak” kelimesi yerine “erin” biçiminin kullanıldığını belirten Eren (1999: 122-123), kelimenin kökünün bilinmediğini ifade eder. Doerfer (1965: 603) ve Gülensoy (2011: 306), kelimenin “*tōtak”tan geldiğini dile getirir.

tōş: < ET tōş “sine, göğüs, dōş” (CC, 2015: 581)

T. Tekin (1997: 184), Eren (1999: 122) ve Gülensoy (2011: 304), kelimenin “töş” biçiminden geldiğini belirtir.

uçā: < **uçā** “sırt, sağrı, yan, arka” (CC, 2015: 860)

Eski Türkçede “uçā” kelimesi “sırt, arka, uca” anlamında verilmektedir (DLT, 1986: 682). Clauson (1972: 20), kelimenin etimolojisini yapmazken Gülensoy (2011: 953) ise “ūç” kelimesine “+a” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir.

yaḡak: < **yan+ak+Ø** “çene” (CC, 2015: 596, 874)

CC’de bu kelimenin “yaah” (CC, 2015: 595) ve “yaak” (CC, 2015: 596) biçimleri de verilmektedir. DLT (1986: 741)’de “yaḡak” kelimesinin anlamı “ağzın iki yanında dişlerin oturduğu kemik” olarak verilir. Clauson (1972: 948), Erdal (1991: 75) ve Gülensoy (2011: 1053); “yān” kelimesine “+(g)ak” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir.

yürek: < **yür-ek+Ø** “kalp, yürek” (CC, 2015: 899)

“yür-” kelimesini Gabain (2007: 313), “yürümek”, Eraslan (2012: 627) ise “üflemek” anlamında vermektedir. Eren (1999: 462), kelimenin “hareket etmek” anlamındaki “yür-” fiiline “-ek” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir. Gülensoy (2011: 1193-1194), farklı bir görüş dile getirir ve “yürek” kelimesinin “*iç, öz, benlik” anlamındaki “*yür” ismine “+ek” ekinin getirilmesiyle türetildiğini ifade eder.

yüz: < **yür²** “çehre, surat, yüz” (CC, 2015: 900)

Clauson (1972: 983) kelimenin etimolojisi hakkında bilgi vermezken T. Tekin (2013: 574) ise “< yür²” biçiminden geldiğini belirtir. Gülensoy (2011: 1196-1197) da “< *yür²” kelimesine gönderme yaparken “<*yü- / *ü- “yayılmak” + -z” biçiminde kelimenin etimolojisini gösterir.

3. VÜCUT SALGILARI

balgam: < **Ar. balgam** “balgam” (CC, 2015: 433)

TDK Türkçe Güncel Sözlük’te “balgam” kelimesinin Arapça olduğu belirtilip “solunum organlarının salgıladığı, ağızdan dışarı atılan sümüksü madde” olarak açıklanmaktadır (ET: 28.11.2020, www.tdk.gov.tr).

bok: < ***böḡ** “dışkı, bok” (CC, 2015: 668)

CC'de kelimenin “boḡ” (CC, 2015: 445) biçimi de bulunmaktadır. DLT (1986: 101)'de “bok” kelimesi, Oğuzca olarak gösterilmektedir. Gülensoy (2011: 158) da kelimenin “*bök” biçiminden geldiğini belirtir.

kan: < kān “kan” (CC, 2015: 490, 725)

Eren (1999: 205), “kan” kelimesinin Eski Türkçeden beri kullanıldığını belirtirken Gülensoy (2011: 457) da “kān” biçiminden geldiğini söyler.

saç: < saç “saç” (CC, 2015: 543)

“baş derisini kaplayan kıllar” olarak tanımlanan “saç” kelimesi Eski Türkçeden beri “saç” biçiminde kullanılmaktadır (Eren, 1999: 348; Gülensoy, 2011: 709).

sakal: < *saka-l+Ø “sakal” [*saka-: asmak (Vásáry, 2007: 382)] (CC, 2015: 545)

Clauson (1972: 808) ve Vásáry (2007: 382), “sakal” ile “sagak” kelimelerinin aynı kökten türediğini belirtir ve “*saka-” fiiline “-l” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade eder. Eren (1999: 350-351), farklı görüşleri sıralarken Gülensoy (2011: 717) kelimenin etimolojisini “<*sakā-l” olarak yapar.

sidik: < sid-ik+Ø idrar, sidik (CC, 2015: 553)

siymek: < siy-mek+Ø “idrar, sidik” (CC, 2015: 553)

CC'de kelime “sidik” ve “siymek” biçimleri ile gösterilmektedir. “siy-” kelimesi “işemek” anlamındadır (CC, 2015: 553). DLT (1986: 521)'de “sidük” biçiminde kullanılan kelime ile ilgili Clauson (1972: 799), “*sıd-” kelimesinden geldiğini belirtir. Gülensoy (2011: 779) ise kelimenin etimolojisini şu şekilde yapmaktadır: < *si:-d-ik “idrar”

tér: < tēr “ter” (CC, 2015: 571, 837)

Eski Türkçeden beri kullanılan kelimenin “tēr” biçiminden geldiği belirtilir (Eren, 1999: 403; Gülensoy, 2011: 884).

yaş: < ya-ş+Ø “gözyaşı” (CC, 2015: 879)

Ş. Tekin (2001: 29) kelimenin etimolojisini “< ya-ş” biçiminde yapmaktadır. Gülensoy (2011: 1083) da benzer etimoloji yapmaktadır.

yilik: < yilik “kemik iliği, ilik” (CC, 2015: 610)

Doerfer (1965: 214), Clauson (1972: 928) ve Tietze (2009: 386); kelimenin “yılık”ten geldiğini belirtir. Gülensoy (2011: 431) ise kelimenin incelemesini “< *il-(i)k” biçiminde yapar.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Temel sözcükler, ortak kavramları ifade eden sözcükler olarak kabul edilir. Bu nedenle de kültür sözcüklerinden ayrılırlar. Çünkü kültür sözcükleri, belli kültür çevresini göstermek amacıyla kullanılan sözcüklerdir ve ödünçlenebilirler. Ancak temel sözcükler, o dilin ilk konuşanlarının söz varlığını yansıtırlar. Bu nedenle de dillerin akrabalıkları ortaya konulmaya çalışılırken temel sözcüklerin karşılaştırılmasına başvurulmaktadır.

Organ adları; temel sözcükler içerisinde önemli bir yeri tutmaktadır. Aynı zamanda bir dilin dönemlerinin kültür, günlük yaşam, sağlık, ekonomi gibi özellikleri ile ilgili de bilgi vermektedir.

Bu çalışmada, dilimizin tarihî dönemlerinden olan Orta Türkçe içerisinde yer alan Kıpçak Türkçesinde organ adlarının kullanımı ortaya konulurken etimolojisi de verilmiştir. Böylece hem bir sözcüğün zamanla uğradığı ses değişiminin gözler önüne serilmesi hedeflenmiş hem de kelimelerin türetilme biçimi de açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, “avuz (ağız), konaç (konç), ovuç (avuç), yaaḥ, yaak (yanak)” gibi bazı organ adlarında Eski Türkçe’yle karşılaştırıldığında ses değişiklikleri olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak “suçuh, çiganak, çıgmak, sarov” gibi organ adlarının ise sadece CC’de kullanıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. TDK Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- ATALAY, Besim (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press, London.

- Çetin, E. (2012). Uygurca Kiçig Ernek, Karahanlı Türkçesi Çıçalak ve Türkiye Türkçesi Serçe Parmak Sözlere Üzerine. *Turkish Studies*, 7(4), 1217-1227.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen Band:I* Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen Band:II*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen Band:III*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- Doğan, L. (2005). Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 141-163.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation (I - II)*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi, 2. Baskı, Ankara.
- Gabın, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev: Mehmet AKALIN. TDK Yayınları, Ankara, 5. Baskı.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. TDK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. TDK Yayınları, 4.Baskı, Ankara.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Köşesi*. Simurg, İstanbul.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler I-II*. Yay. Haz: Emine Yılmaz Nurettin Demir. TDK Yayınları, Ankara.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Simurg, Ankara.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. *Türk Tarih Kurumu Belleten* 45, 178/23-78. Türk Tarih Kurumu Belleten, Ankara.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (Birinci Cilt: A - E)*. Simurg, İstanbul.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (İkinci Cilt: F - J)*. Simurg, İstanbul.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Vásáry, I. (2007). Notes on the Formative +dXrXk in Turkic. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 17, 371-395.
- URL 1: <https://sozluk.gov.tr/>